

van gelijke kwaliteit, analytisch vermogen en diepgang, maar gezamenlijk vormen ze een niet te onderschatten bijdrage aan een toekomstige meer synthetische geschiedschrijving van het protestants-christelijke volksdeel in het nabije verleden.

J.P. de Valk

Hans Righart (red.), *De zachte kant van de politiek. Opstellen over politieke cultuur*, 's-Gravenhage, 1990 (170 blz.), f 35,00.

Kerk en politiek, ideologie en confessie hebben in Nederland traditioneel veel met elkaar te maken, en voor de negentiende en de eerste helft van deze eeuw geldt dat in het bijzonder. Vandaar dat niet overbodig is in *DNK* een bundel te signaleren waarvan de titel nu niet direct kerkhistorische connotaties lijkt te hebben. Maar de eerste bijdrage in de bundel, een opstel over politieke cultuur in Nederland van Hans Righart (een bewerking van zijn inaugurele rede als hoogleraar geschiedenis aan de Utrechtse universiteit) wijst toch in die richting. Hierin pleit hij voor een herwaardering van de politieke geschiedenis, mits zij zich laaft aan de bronnen die andere methoden en disciplines haar kunnen bieden. De 'politieke cultuur' wijst hij aan als het veld dat voor onderzoek open ligt, een onderzoek naar symbolen, rituelen, mythen, vijandbeelden en religieuze noties die samen de 'sfeer' vormen waarin de politieke elites moeten opereren, die van de historici vaak te veel eer krijgen. Voor Nederland moet zijns inziens het karakteristieke ineenvloeden van politieke en religieus-kerkelijke sferen op dit niveau meer aandacht krijgen bij de historische analyse.

De bundel is in drieën verdeeld. Het openingsartikel van Righart en een drietal andere bijdragen hebben een theoretische invalshoek. 'Vijandbeelden' en 'Politieke rit en symbolen' zijn de overige panelen van het drieluik, waarvan het middendeel - speciaal op Nederland gericht - het interessantste is uit kerkhistorisch oogpunt. André de Bruin, Jan Ramakers en Anton van de Sande analyseren hier voor de negentiende eeuw respectievelijk het antipapisme bij protestanten, het antisemitisme bij katholieken en het antimaoonisme.

De Bruin ziet het antipapisme als een 'mentaliteit', die ook aan het eind van de eeuw nog heerste. De Antithese is voor hem dan ook een soort 'niet-aanvalsverdrag'. Het roomse antisemitisme interpreteert Ramakers vooral als een negatief van het verheerlijkende zelfbeeld, maar tegelijk als een uitdrukking voor gevoelens van angst en bedreiging. Van de Sande tenslotte toont hoe de Vrijmetselarij door haar organisatievorm een symbool werd voor de genootschappen en clubs die als de dragende kracht van Verlichting en revolutie werden gezien. Haar beslotenheid en geheimzinnigheid voegden daar de juiste ingrediënten aan toe om haar te kunnen verklaren als middelpunt van een wereldomspannend complot tegen godsdienst en orde. In Nederland bleef de kritiek op de maçons wat bedekt, gezien de functies die prins en uit het huis Oranje er bekleedden, maar binnenskamers werd niet gezwegen.